

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מבוארים ומורחבים כלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת ויצא - גליון מס' 31

זיפגע במקום (פרק כה פסוק יא) - אין פגיעה אלא תפלה (גמ' ברכות כו:).

תפילת 'ותיקין' ביחידות - לאלו שלא מצאו מנינים לותיקין בתקופת הקורונה

לכבוד ידידי אהובי וחביבי הרב ..... שליט"א מחשובי ו'ותיקין' מתפללי בית מדרשינו, קהילת שמחת התורה - ביתר גבעה ב'. השלום והברכה.

בעניין שאלתך, שאלת חכם, שהורגלת תמיד להתפלל כ'ותיקין', אמנם בתקופת הקורונה היה קשה לך למצוא מניין להתפלל כמנהגך, וכב' שליט"א פנה אליי לדעת אם עדיף להתפלל ביחידות כ'ותיקין' בתקופה זו, מבלי לוותר על הנהגתך החשובה, או להתפלל במניין בסמיכות לביתך בזמן יותר מאוחר.

וכבר השבתי לך אז בשיחתנו בעל פה מה שהיה נראה לענ"ד, אמנם עכשיו עלה בידי ללבן נושא זה, ולהעיר מה שיש להעיר - כדרכה של תורה. ובאמת שלאחר שדברתי עם כב' שליט"א שמעתי מעוד הרבה שהסתפקו בשאלה זו, ובזה אני שולח לך את מה שהעלתי בסייעתא דשמיא.

עוד אני מצרף לזה בחלק ב' של מכתבי, מה שכב' שליט"א ביקש ממני לברר עניין אחד, אם מותר 'להגזים' בדברי הספד על נפטר.

הקדמה

ענין בביאור הלכה (סימן נח ד"ה המצוה מן המבחר) שכתב וז"ל: 'דע דהזיהרים לקרות כותיקין מותר לקרות ולהתפלל ביחידים, אם אין להם מנין' וכו'. עיי"ש. ומשמע מדבריו (ממש"כ מותר) שיש 'היתר' לעשות כן - אמנם אינו חיוב - למי ש'נזהר' בתפילת ותיקין להתפלל ביחידות אם אין לו מנין, ואין הוא צריך להמתין עד שיהיה לו מניין ולוותר' על התפילה בזמן ותיקין. וצריך עיון מי הוא זה הנקרא 'זהיר', שמוותר לו להתפלל כותיקין ביחידות. וענין בהמשך הדברים במה שנדון בדברי הביאור הלכה האלו בהרחבה.

אמנם ענין במעשה רב (להגרא - אות כה) שכתב וז"ל: 'להתפלל שחרית כותיקין - ובלבד עם מנין עשרה דווקא'. עיי"ש. ומשמע 'לכאורה' מפשטות הדברים ש'תמיד' צריך להתפלל תפילת הותיקין בעשרה, ובזה חולק על הביאור הלכה הנ"ל שמתיר להתפלל תפילת ותיקין ביחידות באופנים מסוימים.

הערה על דברי המעשה רב הנ"ל

ענין במשנה (ברכות דף כב:) שאיתא שאם ירד לטבול והגיע זמן קריאת שמע של שחרית, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד שלא תנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא, ואם לא - יתכסה במים, דהיינו שיוציא ראשו מחוץ למים וגופו יהיה בתוך המים, ונמצא שהמים מכסים את גופו ביחס לראשו הנמצא מחוץ למים, ויקרא. עיי"ש.

ובגמ' (שם דף כה:) איתא, לימא דתנא דמתניתין כרבי אליעזר שאמר שזמן קריאת שמע הוא רק עד הנץ החמה, ודוחה זאת הגמרא, דאפילו תימא שההלכה כרבי יהושע - שזמן קריאת שמע נמשך עד שלש שעות ביום, העצה להתכסות במים ולקרא נאמרה למי שרוצה לקורא כותיקין וכו'. עיי"ש.

ולכאורה יש ראייה מפורשת מהסוגיא כאן, שמעלת ותיקין ואפילו ביחידות גוברת על תפילה בציבור, כי הרי הוא לבד ובלי מניין, ודו"ק. וא"כ לכאורה דברי הגר"א צריכים ביאור.

כמה מהלכים בביאור דברי הגר"א

א) יש שלמדו שכוונתו 'רק' בגוונא שמתפלל בבית הכנסת, שאסור שם להקדים תפלתו לתפלת הצבור (כדאיתא בברכות כח: ובשו"ע סימן צ סעיף י) אם לא שמתפלל בעשרה - 'שציבורא בתר ציבורא' לא איכפת לן, ורק אמר כאן (במעשה רב הנ"ל) שאם רוצה להתפלל כותיקין לא יתפלל בבית הכנסת ביחיד, אמנם עם עשרה מותר, וגם בשאר מקום מותר, וכל דבריו נאמרו

באופן ובציור מסוים - דהיינו ביחידות בבית הכנסת שיהיה שם לאחר מכן מניין. ולפי הסבר זה הוא אינו חולק כלל על הביאור הלכה, ואין בכלל קושיא מהגמ' הנ"ל (בירד לטבול והגיע זמן קריאת שמע וכו'), שכל דברי הגר"א נאמרו באופן 'מסויים' מאוד.

ב) עוד ראיתי להסביר ולומר בדבריו ש'רק' אדם הנזהר תמיד להתפלל כותיקין מותר לו להתפלל ביחידות, ועל זה דיברה הגמ' (ברכות שם - בירד לטבול), משא"כ דברי המעשה רב נאמרו 'רק' במי שאינו רגיל להתפלל כותיקין, ובשבילו התפילה בציבור גוברת. (ויש מן הפוסקים - עיי' להלן - שלמדו שכן הוא דעת המשנה ברורה, ש'רק' מי שהוא רגיל להתפלל תפילת ותיקין, הוא מותר להתפלל ביחידות, ואינו צריך להמתין להתפלל במנין יותר מאוחר, וא"כ דברי המעשה רב האלו יהיו מכוונים לדברי הביאור הלכה).

ואם לומדים כפשט זה בביאור דברי הגר"א והביאור הלכה, צריך מקור וגם טעם לכך שמי שרגיל להתפלל כותיקין מותר לו להתפלל ביחידות, אמנם אין זה לגבי אחרים שאינם רגילים בכך.

יש לומר שהמקור הוא מעצם הסוגיא (בברכות שם דף כה: - בירד לטבול והגיע זמן הנץ) שכתבה הגמ' שאין ראייה שזמן קריאת שמע הוא 'רק' עד הנץ החמה, אלא אפשר לומר שהוא גם עד ג' שעות, והעצה שנחנה המשנה להתכסות במים ולקרא נאמרה למי שרוצה לקורא כותיקין, וכלשון הגמ' שם 'ודלמא כותיקין'. וצריך לומר שהם למדו שהפשט בגמ' במילים אלו 'דילמא כותיקין' - דהיינו ה'ותיקין' ש'תמידים' כסדרן רגילים להתפלל אז, (שהרי הותיקין היו קבוצה של אנשים שדקדקו במצוות - ולא מדקדקים במצוות באופן 'חד פעמי') ודו"ק. וענין בספר ראשון לציון לבעל האור החיים הקדוש במסכת ברכות שם שכתב בזה"ל: 'ודילמא כותיקין - משמע דוקא במי שרגיל כותיקין, אי נמי בתיקן עצמו כותיקין' - דהיינו שיקבל על עצמו להתפלל כותיקין. אמנם החולקים שסוברים שאפילו מי שרוצה להתפלל ותיקין באופן 'חד פעמי' - שמותר לו להתפלל ביחידות ולוותר על תפילה בציבור בזמן מאוחר (וכן יש שלמדו בדברי הביאור הלכה - עיי' לקמן שהבאנו את דבריהם) למדו שהגמ' מדברת 'רק' במי ש'רוצה' להיות נזהר כהותיקין, ואפילו באופן 'חד פעמי', ואפילו שבשאר דבריו והנהגותיו הוא אינו כהותיקין.

ג) אפשר לומר עוד בדברי המעשה רב הנ"ל, שכל דבריו נאמרו 'רק' לגבי כיצד ראוי לעשות ולנהוג 'לכתחילה' - דהיינו שראוי להקפיד להתפלל תפילת ותיקין בעשרה דווקא, ולא נכנס כלל לנושא מה 'גובר' כאשר שניהם עומדים לפניו - דהיינו אם מותר להתפלל כותיקין ביחידות ולוותר על תפילה בציבור. והיה צורך להגיד לנו דבר זה שמעלת תפילת

ותיקין היא בעשרה דווקא, מחמת שהיה 'צד' לומר שמעלתה כה גדולה, וא"כ אפשר להתפלל כותיקין ביחידות. וא"כ לפי"ז לא קשה מידי מהגמ' (בירד לטבול) שדיברה באופן 'אקראי' וכו', ואין הכרח כלל שהוא חולק על הביאור הלכה הנ"ל.

עוד מהלך בהנ"ל - יסוד בתפילת ותיקין, 'לצורך הקר"ש או לצורך התפילה'

וחשבתי לומר שכ"ז תלוי בסוגיא ובחקירה גדולה. והיא מבוססת על המשנה והגמ' (ברכות דף ט:): דאיתא, מאימתי קוראים את שמע בשחרית, משיכיר בין תכלת ללבן וכו', וגומרה עד הנץ החמה, ויש אומרים עד שלש שעות, ואחרים אומרים משיראה את חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירנו, אמר רב הונא - הלכה כאחרים, אמר אביי לתפילין כאחרים - ולגבי קריאת שמע כותיקין, שותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה - כדי שישמור גאולה לתפילה, ונמצא מתפלל ביום, מאי קרא - "ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים". עיי"ש.

ויש לחקור: (א) האם עיקר מעלת תפילת הותיקין הוא כדי להסמיק את השמונה עשרה להנץ החמה, אמנם מחמת שעיקר צורתה של השמונה עשרה הוא 'גם' להסמיק הגאולה לתפילה, וזה אי אפשר בלי לומר הקריאת שמע (כי הברכה שלאחריה היא גאל ישראל, וזו ברכה השייכת לקריאת שמע - עיין במשנה ברכות דף יא.).

ולפי גישה זו היה אפשר לומר שהיה עדיף - ובוודאי יוצאים אם קוראים קריאת שמע 'משיכיר' שהוא תחילת זמנו, אלא שהותיקין מאחרין קצת משום הידור משום זמן שמו"ע. (ואל תקשה איך מוותרים על קריאת שמע באופן היותר טוב - דהיינו בזמן היותר ראוי לו, מחמת מעלה בשמו"ע, שהרי גם הקריאת שמע תהיה 'יותר מעולה' מחמת הסמיכת גאולה לתפילה, ובאופן כזה אפשר לדחות אותו. אך עיקר סיבת זמנו של ותיקין הוא מחמת השמונה עשרה - ועיין להלן שנכתב נפק"מ גדולה בזה).

(ב) העיקר הוא לקרות קריאת שמע עם הנץ החמה, וההמשך של תפלת שמונה עשרה אחריה הוא רק משום סמיכת גאולה לתפילה (שהרי הברכה שלאחר קריאת שמע היא 'גאל ישראל' - וא"כ צריך לסמוך אותה לתפילה).

(ג) בשביל שתייהם, דהיינו הן לקרי"ש הן לתפילה יש מעלה בכך. (עיין בכל הנ"ל ברש"י שם ד"ה דכתיב, רבינו יונה ברכות שם ד"ה תניא, ובמרדכי ברכות שם א-כא, וברמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה יא, ובהלכות תפילה פרק ג הלכה א, תוס' יומא לו: ד"ה אמר אביי, ובצל"ח ברכות שם).

ולכאורה חקירה זו תלויה באיך לומדים פשוט בפסוק שהגמ' הביאה ('ייראוך עם שמש' וכו') - האם האסמכתא של ה'ייראוך' קאי על מצוות קריאת שמע או קאי על תפילת שמונה עשרה. דהיינו מתי 'מתייראים' ממך, כשמבליים מוראך עליהם בקריאת שמע או בשמונה עשרה, ומה צריך להיות 'עם שמש', ודו"ק.

ואחת מן הנפק"מ הגדולות בכל הנ"ל יהיה באחד שאינו יכול להתפלל שמונה עשרה כעת, והוא בודאי יתפלל התפילה יותר מאוחר, האם יש עניין 'בעצם' להסמיק את הקריאת שמע להנץ החמה, ודו"ק.

והנה הגמ' שהבאנו לעיל (לגבי מי שירד לטבול והגיע זמן קריאת שמע - והגמ' כתבה שמדובר בציור שרוצה לנהוג כה'ותיקין' ולקרוא בהנץ החמה) לכאורה מדובר 'רק' על קריאת שמע. וא"כ אינו קשור, ואין דברים אלו מהווים שום קושיא על שיטת הגר"א (או אחרים) שסוברים שלתפילת ותיקין צריך מניין. אמנם זה 'רק' אם לומדים שיש מעלה בעצמותה לקרוא את קריאת שמע בנץ החמה (או שזהו הזמן הראוי או האחרון לקרוא אותה), אמנם אם כל מעלת הנץ קשורה לשמונה עשרה, והקריאת שמע 'רק נגררת' מחמתה, א"כ שפיר אפשר להביא ראיה מסוגיא דשם לנושא דידן לגבי תפילת ותיקין ביחידות, דהיינו שאפשר שזה גובר על מעלת תפילה בציבור בזמן יותר מאוחר.

וגם אם אי אפשר לקרוא קריאת שמע לבד אלא 'רק' בברכותיה (דהיינו שתיים לפני אחת לאחריה שהוא 'גאל ישראל' - וא"כ ממילא צריך לסמוך גאולה לתפילה), ממילא במשנה כאן (בירד לטבול והגיע זמן הנץ וכו'), הוא קורא את שמע עם ברכותיה, וממילא צריך להתפלל שמונה עשרה.

אמנם אם בציור זה של ירד לטבול מדובר באופן ש'רק' צריך לקרות הקריאת שמע (והקריאת שמע זמנה הוא בנץ בעצם' - ולא 'רק' נגרר אחרי תפילת השמו"ע, וגם אפשר לקרות אותה בלי הברכות), א"כ אפשר לדון שבציור של המשנה והגמ' שהוא אינו מתפלל שמונה עשרה כעת, א"כ אין שום ראיה משם לנידון דידן לגבי תפילת שמונה עשרה ביחידות בזמן הותיקין, ודו"ק.

ובאמת המשנ"ב לכאורה למד שמעלת קריאת שמע כותיקין כן קשורה לתפילה, ולא 'רק' מעלה בהקריאת שמע, כי בהמשך דבריו כתב וז"ל: 'וגדולה מזה מוכח במשנה ברכות דף כב ירד לטבול וכו', עיין שם, דאפלו אם אין לו תפילין בעת ההיא גם כן, אפילו הכי יזהר לקרותה בזמנה סמוך להנץ, ומשנה זו איירי בותיקין כדמסקינן בגמרא שם' (וזה קאי על מש"כ

הביאור הלכה בתחילת דבריו - 'דע דהזכירים לקרות כותיקין מותר לקרות ולהתפלל ביחיד, אם אין להם מנין', וע"ז הביא ראיה מסוגיא זו).

ואחר כ"ז מצאתי שכן למד מרן ה'לשם' בביאור דברי הגר"א (הובאו דבריו במעשה רב החדש על הדף שם), שכל דבריו (דהיינו מה שמבואר במעשה רב בשמו) מדובר על 'תפילה', דהיינו שאין מתפללים תפילת ותיקין ביחידות אלא במניין עשרה, משא"כ הגמ' (בברכות לגבי ירד לטבול וכו') מדובר על 'קריאת שמע' לבד.

מה שיש לפקפק על הנ"ל

אמנם כבר העירו על כל מהלך זה (של ה'לשם' - ובעזרת"ל אני הקטן שזכיתי לכוון לדעתו הקדושה והטהורה), **שבביאור הגר"א** (או"ח סימן עד סעיף ד) לומד במפורש שבגמ' זו (בירד לטבול) מדובר על תפילה ג"כ, ולא 'רק' לענין קריאת שמע. וא"כ הדרא קשיא לדוכתא, איך יכול הגר"א לסבור שאין מתפללים תפילת ותיקין אלא בעשרה, ומאי דך יש גמ' מפורשת שמתפלל תפילת ותיקין 'בנץ החמה' ביחידות, דהיינו למי שרוצה את מעלת ותיקין, וזה גובר על מעלת תפילה בציבור בשעה יותר מאוחרת. וא"כ מוכרחים אנו לומר כהמהלכים האחרים שכתבנו להסביר את דברי הגר"א במעשה רב.

'סתירה' בדברי המשנה ברורה

עיינ עוד במשנ"ב (סימן צ ס"ק לא - בשם המג"א) שכתב וז"ל: 'ובימות הקיץ שהצבור מאחרים תפלת שחרית, והדר ביישוב אסור אפילו ללמוד כמו שכתוב בסימן פט סעיף ו וסימן רלב - שמא ימשך בלמודו וקעבר זמן תפלה, ואם כן יתבטלו זמן ארוך, לכן מוטב שיתפלל תכף בהנץ החמה, ומכל שכן כהיום דבקהלות גדולות מתפללין תכף משהאיר הבקר, ואם כן לעולם הוא בשעה שהצבור מתפללין'. עיי"ש.

ולכאורה קשה שכאן משמע שהמשנה ברורה סובר שתפלה בהנץ היא רק בדיעבד, כדי שלא יתבטל מתלמוד תורה, אבל לכתחלה צריך להמתין כדי שיתפלל בזמן שהצבור מתפללים. וזה לכאורה סותר למה שכתב בביאור הלכה אצלנו שתפלה כוותיקין עדיפה מתפלה בצבור.

תירוץ על הנ"ל

וראיתי שיש שמי שרצו לתרץ שהביאור הלכה (בסימן נח) מיירי במי שרגיל וזהיר להתפלל כוותיקין, ואז תפלה בזמן הותיקין עדיפה מתפלה בצבור, אמנם התם (בסימן צ) מיירי במי שאינו רגיל להתפלל כוותיקין, ואז תפלה עם הצבור עדיפה, ורק בדיעבד וכגון היכא שיש ביטול תורה, אז יש לו להתפלל בהנץ החמה, ודו"ק.

אמנם כפי שהבאנו לעיל יש שיטות שסוברים שדברי הביאור הלכה (בסימן נח) נאמרו ג"כ על 'אופן חד פעמי', דהיינו אפילו אם מישוה רוצה להתפלל תפילת ותיקין באופן 'חד פעמי' - מותר לו לוותר על מעלת תפילה בציבור כדי להרוויח מעלה זו של תפילת ותיקין, וא"כ הדרא קושיא לדוכתא.

עוד תירוץ על הנ"ל - חידוש גדול

ונלענ"ד לומר בפשטות, שהביאור הלכה (בסימן נח) לא אמר שיש 'חיוב' להתפלל כותיקין כנגד ויתור על תפילה בציבור, אלא ש'מותר', וזה ממש לשונו שם. משא"כ במה שכתב המשנה ברורה (בסימן צ) כתב וז"ל: 'והדר ביישוב אסור אפילו ללמוד וכו' - שמא ימשך בלמודו וקעבר זמן תפלה, ואם כן יתבטלו זמן ארוך, לכן מוטב שיתפלל תכף בהנץ החמה'. ורואים מדבריו כאן שכתב 'מוטב', שלא בא 'רק' לומר 'היתר', וכעין ודעביד כמר עביד וכו' - וששני מעלות 'שוות' הן והאדם יכול להחליט (ועיין להלן במה שהבאנו מהגרש"א זצ"ל). אמנם במשנה ברורה (סימן צ) כתב ש'מוטב', ואין כאן שני מעלות שוות, מחמת הביטול תורה שזה יגרום וכו', וא"כ אפשר לומר שאפילו שנקט בעל המשנה ברורה ש'מותר' ואפילו 'באופן חד פעמי' להתפלל תפילת ותיקין וכמו שפסק בביאור הלכה (סימן נח), אמנם כאן (סימן צ) יש יותר עניין 'מוטב' להתפלל ביחידות, ולא בא כלל לדון בעיקר הנושא אם מותר להתפלל ביחידות כותיקין בלי מניין, אלא לומר שכאן בציור זה 'מוטב' משא"כ באופן רגיל שזה 'רק' היתר, ודו"ק.

ועוד חשבתי לומר חידוש בכל נושא זה, שאולי דברי הביאור הלכה (סימן נח) נאמרו על 'דרך אקראי', וכהציור בגמ' - דהיינו בירד לטבול וכו' ובאופן 'חד פעמי' ולא 'קבוע', וע"ז נאמרו כל דבריו. ובזה יש שני אפשרויות ללמוד את דבריו, האם כל ההיתר של הביאור הלכה להתפלל כותיקין ולוותר על תפילה בציבור באופן 'אקראי' וחד פעמי', נאמרו 'רק' על מי שזוהר תמיד בתפילת ותיקין, או אפילו אם מישוה רוצה באופן 'חד פעמי' לקרוא, שגם לו מותר באופן 'אקראי' כזה, ודו"ק. משא"כ דברי המשנה ברורה (סימן צ) נאמרו בתור היתר כללי ובאופן יותר 'קבוע' וכציורו שם, שהוא צריך 'כל יום' בימות הקיץ להתפלל כותיקין ביחידות, והיה צורך לומר חידוש זה, שהוא באופן קבוע, ואי אפשר

ללמוד את זה ממה שכתב בבאיור הלכה (סימן נח), כי שם זה נושא אחר לגמרי, ובאופן 'אקראי'. וא"כ אין שום קושיא למה היה לו למשנה ברורה להביא את זה (בסימן צ), ופשוט.

ודאתינן להכי, אפשר לומר עוד מהלך בדברי הגר"א הנ"ל, שכל דבריו נאמרו רק 'באופן קבוע', דהיינו שאי אפשר לומר לבן אדם להתפלל באופן קבוע ביחידות כותיקין (כשאינו מניין בשבילו בזמן הותיקין), ולוותר על תפילה בציבור באופן קבוע, אמנם באופן 'חד פעמי' (וכדברי הגמ' בברכות בירד לטבול) מותר לו להתפלל ביחידות ולוותר על תפילה בציבור. ולא קשה מידי מהגמ' על דברי הגר"א, ודו"ק. ועיקר החידוש שלנו כאן הוא שאין הדבר תלוי באדם זה אם הוא מתפלל ותיקין באופן קבוע או לא, אלא שהדבר תלוי 'בציבור ובאופן' שרוצים להתפלל כותיקין ביחידות - דהיינו באופני 'אקראי' או באופן קבוע, ולוותר על תפילה בציבור באופן יותר קבוע, ודו"ק.

הלכה למעשה בהנ"ל

עיין בבאיור הלכה (סימן נח ד"ה ומצוה מן המבחר) שכתב וז"ל: 'דע דהזהירים לקרות כותיקין מותר לקרות ולהתפלל ביחידים, אם אין להם מנין' וכו'. עיי"ש. (אמנם עיין בשו"ת האלה לך שלמה או"ח סימן מז - שחולק וכתב שתפילה בציבור עדיף על מעלת תפילת ותיקין, ור"ק היכי דיעבור זמן תפילה וכו' עדיף להתפלל ביחידות, וכן איתא בשו"ת באר משה חלק ח סימן נז, ועיין לעיל במה שהבאנו ודנו בדברי הגר"א במעשה רב).

ומשמע מדברי הביאור הלכה ש'רק' מי שנזהר מותר לו להתפלל ביחידות, משא"כ שאר אנשים (ועיין לעיל שהבאנו שיש שלמדו כן בדעת המעשה רב). ויש לעיין, דאם היא מעלה 'בעצם' למה 'רק' מי שרגיל בזה מותר לו להתפלל ביחידות, ולא שאר אנשים, וזו קושיא אלימתא.

ובספר הליכות שלמה (תפילה דף סז) כתב שהגרשז"א זצ"ל תירץ שלגבי הזהירים הרי זה חשיב קצת כקבלו עליהם בנדר. ונמצא שיש לפניהם ב' חובות - חובת תפלה בציבור, וחובת תפלה כותיקין. ולכן הרשות בידם לבחור אחת מן השתיים. ולכן גם מי שנוהג בקביעות להתפלל כותיקין ביום מסוים כגון בכל ערב ראש חודש יכול להתפלל ביחידות כשאין לו מנין, שזה נמי כעין נדר, ורק מי שאינו רגיל כלל בתפלה כותיקין בדרך קביעות ולאידך גיסא רגיל הוא בתפלה בציבור כדין, אינו רשאי לבטל תפלה בציבור בשביל כך, דבכהאי גוונא אין מעלת התפלה כותיקין דוחה דין תפלה בציבור, וא"כ נעשתה עליו כחייב כנ"ל. עיי"ש. ובספר הליכות הגר"א ומהגו"ד (דף עז) כתב מרן הגר"א **משה שטרנבוך שליט"א** שאפשר שהרגילים בכך - דהוה אצלם הנהגה טובה וכנדר ממש, ולכן אם באקראי אין מנין לא יבטל הקביעות, אבל אם אינו מתפלל דוקא כותיקין אז אינו אלא הידור, ואינו דוחה תפלה בציבור דהוי חיובא טפי, וזהו שורש שיטתו של רבינו הגר"א (עיין לעיל שהבאנו את דבריו) שחלילה לבטל תפלה בציבור שחיובו מדינא כנלע"ד.

אמנם עיין בספר דעת נוטה (תפילה דף קצ) ששאלו למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א על דברי הביאור הלכה הנ"ל שלכאורה אם ותיקין עדיף מתפילה בציבור, א"כ אף מי שאין זהיר בזה ורוצה פעם אחת להתפלל ותיקין ואין לו מנין יוכל להתפלל כן, וענה הגר"ח שליט"א ש'אורחא דמילתא נקט ואין נפקא מינה בזה' (דהיינו שגם לפי הביאור הלכה אם באופן 'חד פעמי' רוצה את מעלת הותיקין מותר לו להתפלל אז ביחידות). וראיתי להסביר במה שלכאורה נראה מדברי הביאור הלכה ש'רק' הזהירים יכולים להתפלל נץ ביחידות (וכלשונו שם - 'דהזהירים'), שכוונתו לומר **שנזהר בזה הפעם**, ולא מדבר באדם שאין חושש לזה בכלל - ו'ש'סתם' יצא לו כן, כי אפשר לומר שמי שאינו רוצה לקרותה כותיקין, אין עליו חיוב גמור, ולכן כתב 'הזהירים' ורוצים לקרותה כותיקין.

ואח"כ מצאתי שבספר חוט שני (הלכות קריאת שמע דף קיז) הסביר מרן רבי נסים קרליץ זצ"ל שכוונת הביאור הלכה במש"כ 'הזהירים' - היינו לאפוקי שרוצה להשכים באופן חד פעמי רק היום משום נוחות, או שלא נדרם כעת וכדומה, אבל המשכים משום שרוצה להדר משום מעלת ותיקין פטר דמי. עיי"ש.

ובקובץ תשובות (חלק א סימן טו) כתב מרן הגר"ש זצ"ל על דברי ביאור הלכה אלו וז"ל: 'ולא מסתבר לענ"ד לחלק בדין זה בין גביר לגבירא, כלומר בין אם הוא רגיל וזהיר להתפלל עם הנץ החמה בכל יום או לא, שהרי בכל יום ויום החיוב עליו לקיים את המצוה כתיקונה'. עיי"ש. ובספר **אבני ישפה** (תפילה דף סג) הביא מהגר"ש זצ"ל שדברי הביאור הלכה נאמרו לכל אדם ולשון 'זהירים' - ר"ל דדין זה רק במתפלל כותיקין משום דזהיר במצוה זו, ולא במתפלל כותיקין מחמת סיבות אחרות כגון המשכים לדרך. עיי"ש. אמנם עיין בקובץ תשובות (חלק ג סימן ט) שכתב מרן הגר"ש זצ"ל וז"ל: 'אלה הרגילים להתפלל ותיקין באופן קבוע, אי אפשר לדרוש מהם להתפלל יותר מאוחר להשלים את המנין או להתפלל בבית המדרש, שהרי לפי מה שמבואר באו"ח סימן נח רשאים להתפלל גם ביחידות, וזה במי שרגיל כל הזמן להתפלל כותיקין עיי"ש שם בבאיור הלכה'. עיי"ש. ולכאורה דברים אלו סותרים למש"כ בתשובה ובספר הנ"ל, ומצוה לתרץ.

ובספר הליכות ישראל (דף קנח) הביא ממרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שאין אנו בקשרים כלל בזמן של ותיקין (עיין ברי"ף ברכות דף ה. בדפי הרי"ף), ולפיכך תפילה בציבור גוברת על מעלת תפילת ותיקין ביחידות. עיי"ש.

ובספר ארחות רבינו (מהדו"ח - חלק א דף צה) איתא שמרן החזו"א זצ"ל התפלל תמיד שחרית כותיקין בין בימות החול ובין בשבת ויו"ט, ואפילו כשלא היה לו מנין, גם בשנים הראשונות כאן בארץ בטרם שהיה למרן מנין שיתפללו כותיקין, התפלל מרן ותיקין ביחידות תמיד, ואף ביו"כ. ואח"כ עלה לשמוע קה"ת בישיבת בית יוסף שהיה בסמוך לביתו. עיי"ש.

ובשו"ת אור לציון (חלק ב פרק א אות ה) איתא שמי שרגיל להתפלל כל יום עם הנץ החמה, וכעת אינו מוצא מנין להתפלל עם הנץ החמה רשאי להתפלל ביחידות, אבל מי שאינו רגיל להתפלל עם הנץ החמה אינו רשאי להתפלל ביחידות אם אינו מוצא מנין המתפללים עם הנץ החמה (וכתב שם בהערה שכן למד פשט בבאיור הלכה). עיי"ש.

ועיין עוד בשו"ת פרי יצחק (לרבי יצחק בלאור זצ"ל - חלק א סימן א-ב) **ובשו"ת מנחת יצחק** (חלק ג סימן עא) במש"כ בנידון זה. עיי"ש.

(ומכ"ז רואים שיש מחלוקת אחרונים אם בכלל מעלת ותיקין ביחידות עדיפה על תפילה בציבור, וגם אפילו אם היא כן עדיפה, כלפי איזה אדם דבר זה נאמר, האם 'רק' למי שרגיל בזה או גם לשאר אנשים ואפילו באופן 'חד פעמי').

דעת כמה מפוסקי זמנינו בהנ"ל

ב"ה שזכינו להעלות שאלה זו על שולחן מלכים, מאן מלכי רבנן, כמה מפוסקי זמנינו, ונביא כאן את עיקרי דעתם (לפי סדר א-ב).

אמר לי הגאון רבי ישראל גואלמן שליט"א שרבו מרן הגר"ח פשיינברג זצ"ל היה פוסק שאפילו מי שרוצה להתפלל באופן 'חד פעמי' כותיקין, מותר לו לוותר על תפילה בציבור מחמת זה (ושכן למד בדברי הביאור הלכה - וכמו שהבאנו לעיל ממרן הגר"ח קניבסקי שליט"א וכו').

מהגאון רבי צבי ובר שליט"א ומהגאון רבי מאיר סירוטה שליט"א שמעתי, ש'רק' מי שמתפלל כותיקין באופן קבוע מותר לו להתפלל ביחידות ולוותר על תפילה בציבור מחמת זה, וכן למדו שזה הפשט בדברי הביאור הלכה.

מהגאון רבי יהודה טשנר שליט"א שמעתי שיש צדדים לכאן ולכאן איך ללמוד בדברי הביאור הלכה, ואין הכרעה ברורה בזה, והכל תלוי לפי העניין.

א. ושמעתי ממורה הוראה אחד שרצה לומר בדברי הביאור הלכה האלו, שדווקא מי שנזהר תמיד בותיקין מותר לו להתפלל ביחידות ולוותר על תפילה בציבור בזמן יותר מאוחר. ושאל, והרי לכאורה מאי עדיף האי מהאי, ואם זה מעלה בעצם, אמור להיות אותו דין אפילו באופן 'חד פעמי'. ותירץ שמי שנזהר תמיד במצוות תפילה כותיקין, אצלו זה 'חפצא אחר' של תפילה, דהיינו שמחמת זה שהוא 'מחשיב' את תפילת ותיקין, זו אינה תפילה באותה מדרגה של מישוה אחר שבא לו פעם אחת להתפלל כותיקין וכדומה, וא"כ 'רק' אצלו שזו תפילה 'אחרת באיכות' יש לה את הכח לדחות תפילה בציבור. והביא ראיה לדבריו מדברי רבי חיים שמואלביץ זצ"ל שייסד יסוד 'ש'ברוחניות' הכל נמדד כפי מה שאנו מעריכים המצוות. ועפ"י זה תירץ למה לא היה 'מקח טעות' במכירת הבכורה של עשוי ליעקב, שהרי כל מקח בטל אם זה 'אונאה' ביותר משתות, ואיך יעקב קנה הבכורה בעד נזיד עדשים אם הבכורה שווה הרבה יותר, ואין לו ערך בכל הון דעוה"ז. ותירץ שמחמת שעשוי החשיב את הבכורה בעד נזיד עדשים, א"כ זה היה ה'ערך' שלו כלפיה, וא"כ אין כאן מקח טעות. והוא הדין כאן לענין תפילת ותיקין, שאלו שמעריכים אותה ומקפידים כל יום ויום להתפלל בזמן זה, יש למצוה שלהם ערך אחר לגמרי.

ויוזב"ד הביא ראיה לסיוד זה ממה דאיתא בגמ' (שבט יא. - ונפסק להלכה בשו"ע או"ח סימן קו סעיף ג - ועיין במשנ"ב שם) שרשב"י וחבריו שתורתן אומנותן היו מפסיקין לקריאת שמע אמנם לא לתפילה, אבל כגון אנו מפסיקין. והקשה החפץ חיים (עיין בספר שמירת הלשון שער התורה פרק א) שלכאורה יפלא, אם באמת התורה מצד עצמה גדולה מהתפלה, וכי מפני שאנו עושים בדבר אחד שלא כהוגן נעשה גם עתה שלא כהוגן, אלא מחמת זה שאין תורתנו תמימית ואין חביבה אצלנו כל כך, והראיה שאנו מבטלין אותה לאמנותנו, אין כח קדושתה גדולה כל כך שתבטל על ידה מצות תפלה. עיי"ש. ורואים מדבריו שהתורה אצלם הייתה 'בדרגה' אחרת לגמרי מחמת זה שהם החשיבו אותה.

ולעז"ז מהלך זה לגבי דברי הביאור הלכה דידן, הוא יותר עפ"י מחשבה ודרוש, ואין לומר סברות כעין אלו בגדרי ההלכה, ופשוט (ותמיד חשוב לדעת מתי להפריד בין דברים שהם בגדרי 'מחשבה' לדברים שהם בגדרי ההלכה).

ב. ועוד כתב שם שהגרשז"א זצ"ל היה מורה לתלמידים ולבחרים שאע"פ שהתפלה כותיקין דבר גדול הוא, מ"מ שמירת זמני הלימוד וסדרי הישיבה קודמים, ועליהם להתפלל בישיבה. ורבנו אחרי נשואיו החל להתפלל כותיקין, אך לאחר זמן נוכח שהדבר יגרום לו להפרעה בסדר זמני לימודו וחדל מכך. וכך היה דרכו תמיד להדריך התלמידים בשמירת זמנים מסודרים וכו'. עיי"ש.

מהגאון רבי נתן קופשיץ שליט"א שמעתי שאפילו באופן 'חד פעמי' מותר להתפלל תפילת ותיקין ביחידות (כשאינן שם מגיין - כמובן) ולוותר על תפילת בציבור.

וחשוב מאוד לציין שבכל ה"ל השאלה היא על 'תפילה בציבור' כנגד תפילת ותיקין ביחידות, מה עדיף, אמנם זה אינו 'פוטר' אותו מלילך אח"כ ולשמוע 'דברים שבקדושה' המחויבים וכו' אם אפשר לו, וכש"כ בנידון דידן שיש למע"כ מגיין בחצר הבית (וכפי שהיה ברוב המקומות בתקופת הקורונה). וכן אמר לי הגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א.

אמנם חידוש ראיתי בספר תפילה כהלכתה (בתשובה סוף הספר אות ח) שדעת הגר"ח פ"ש יינברג זצ"ל שהמתפלל כותיקין מפני שהוא מותר לעשות כן (כמובא בסיומ' ג"ח ס"א בבה"ל) אין עליו חיוב כהנ"ל (היינו לילך לשמוע דברים שבקדושה) ורק משום זרוז והידור - טוב שישמע אח"כ.

תשובה ב'

הקדמה כללית

איתא בטוש"ע (יו"ד סימן שדמ סעיף א) וז"ל: 'ואסור להפליג בשבחו יותר מדאי אלא מזכירין מדותיו הטובות שבו ומוסיפין בהם קצת, רק שלא יפליג ביותר'. עיי"ש.

ויש לעיין ולחקור האם הפלגה זו מותרת בכל מקום, דהיינו שתמיד מותר להוסיף 'קצת' בשבחם של אנשים, או שזהו דין מסוים רק לגבי הספד, ואפילו אם נאמר שהוא מותר 'רק' בהספד, האם הוא מותר 'רק' בשעת ההספד או אפילו לאחריו, דהיינו שכל שמדברים על המת מותר להוסיף קצת בשבחו.

עוד יש לדון איך מותר כלל להפליג 'קצת', ומה לי שקר מעט מה לי שקר הרבה.

'להגזים' בדברי הספד

ברא"ש (מו"ק סוף דף כה:) איתא וז"ל: 'יש להזהר מלהפליג בתוספת שבח וכבוד, אלא מוסיפין מעט על כל מדה ומדה טובה שהיה בו'. עיי"ש. ועיין עוד ברמב"ן (תורת האדם ענין ההספד בשם האב"ר רבני - הובא דבריו בבית יוסף שו"ע שם ס"ק א) שכתב וז"ל: 'אין מוסיפין בתחילה, אבל מוסיפין על העיקר, פירוש, אין מספידין בכבוד מי שאינו ראוי לכך בשעת ההספד, אבל אם היה ראוי בכבוד מועט מאריכין בכבודו ומוסיפין במקצת שבחו', ועוד כתב (שם): 'משבחין אותו לפי כבודו, ויותר מכן, כדרך המשבחין'. עיי"ש.

ובב"ח (שם) בביאור דברי הרמב"ן איתא וז"ל: 'ונראה דלפי דאסור לקצר בשבחו, על כן התירו להוסיף קצת, דאם יהא אסור להוסיף, איכא לחוש שמה ח"ו יקצר, אבל להפליג ביותר בודאי אסור'. עיי"ש.

ובערך השלח (יו"ד סימן שדמ סעיף ו) כתב וז"ל: 'וזה שכתב ואסור להפליג בשבחו יותר מדאי וכו', מוסיפין בהם קצת, ביאור הדברים כן הוא, דממילא בהכרח להיות בהם קצת תוספת, דמי יכול לכוין ממש השבח כמו שהוא, ובהכרח או להוסיף מעט או לגרוע מעט, ומוטב להוסיף מלגרוע, ואין זה הוספה, דכן הוא דרך המדברים (וכן מפורש בב"ח עיי"ש, ודברי הט"ז ס"ק א' דחוקים). עיי"ש.

ומבואר מדבריהם שמחמת זה שאי אפשר להספיד בן אדם 'בדיוק' כפי שהיה, וא"כ אם אין מתירים לו להוסיף קצת, ממילא הוא יבוא 'לצמצם' בדבר, ועדיף להוסיף מלגרוע, והוספה זו היא 'דרך המדברים'.

'דיוקים' בדברי הרא"ש וטוש"ע

יש לעיין בעניין זה שמותר להפליג 'קצת', אם הוא בכל מעלה ומעלה של הנפטר בפני עצמו, הגם שכשמצטרפים הכל יחד זו תהיה כבר הפלגה מרובה, או שמותר רק להפליג קצת, והיינו בצירוף כל הדברים יחד, ודו"ק.

ומדברי הרא"ש במש"כ 'אלא מוסיפין מעט על כל מדה ומדה טובה שהיה בו' משמע שאין אומרים שמה שמותר להפליג 'קצת' הוא בצירוף כל הדברים ביחד, דהיינו ב'סך הכל', אלא בכל דבר בנפרד ובפני עצמו מותר להפליג, וכן נראה, ודו"ק.

ובטוש"ע (יו"ד סימן שדמ סעיף א) איתא וז"ל: 'ואסור להפליג בשבחו יותר מדאי אלא מזכירין מידותיו הטובות שבו ומוסיפין בהם קצת, רק שלא יפליג ביותר'. עיי"ש.

והיה אפשר לדייק בדברי הרא"ש והטוש"ע ש'רק' אפשר להוסיף על מדותיו וכו' (שהם כתבו שכל ההפלגה היא בעניין המדות), אמנם אין מותר להפליג על מעשיו - דהיינו הפעולות והמעשים. אך מפורש בט"ז (עיי' להלן שהבאנו את דבריו) שנתן דוגמה להפלגה, במי שנתן 'צדקה' וכו', ומפורש בדבריו שההפלגה מותרת לא 'רק' בעניין המדות וכו', אלא אף במעשים של האדם, ופשוט.

ונלענ"ד לומר בזה, שאם מותר להפליג קצת ב'מדות' של האדם (וכלשונם של הרא"ש וטוש"ע) שהן בעצם - 'עצם מהותו' ולא מעשה או מעשים מסוימים גרידא, ק"ו שמותר להפליג על מעשיו, שהם דברים שמצומצמים ומוגדרים, ואינם 'עצם מהותו', שזהו שבח הרבה יותר גדול, ודו"ק.

קושיית הט"ז על הנ"ל

עיי' בט"ז (שם ס"ק א) שהקשה על כל נושא זה שמותר להפליג 'קצת', מה לי שקר מעט מה לי שקר הרבה, ותיירץ, שזהו דבר מסתבר שכל מי שעושה איזה מצוה - כגון צדקה וכיוצא בה באיזה שיעור, בוודאי אם היה בא לו דבר הצורך קצת יותר - לא היה מניח מלעשות גם אותו השיעור, כי לא היה משחית בעבור דבר מועט יותר, ולפיכך נחשב לו כאילו עשהו, ואין כאן עדות שקר עליו. עיי"ש.

ומבואר מדבריו שכל מה שיש בזה 'קצת' יותר' ממה שאדם עשה בחייו בפועל, היה טורח באמת לעשותו, ולמשל, אם מישהו ביקש מאחד צדקה, ונתן לו מאה שקל, מסתמא אם היו מסבירים לו שצריכים מאה ועשרה שקל וכו', היה כופה את עצמו לתת, אמנם לא היה נותן חמש מאות, ולפיכך מותר להוסיף קצת על מה שעשה, מחמת שזה נחשב 'כאילו עשהו'.

בברכי יוסף (להחיד"א על השו"ע שם) איתא לתרץ קושיית הט"ז, שטעמא שמותר להגזים קצת הוא דמסתמא לא ידעו העולם תכלית מידותיו, דכיון שהיו בו מדות טובות אין ספק דקצת מהם לא נתפרסמו וכו'. עיי"ש.

ומבואר מדבריו שעל כל אדם שנפטר אפשר לומר קצת יותר ממה שכולם ראו בו, מחמת שמסתמא היה בו קצת יותר, כי לכולם יש קצת יותר אלא שלא התפרסם, ולא ידעו סוף צדקתו וכו'.

ובספר פרדס שמאי (להג"ר שמאי גרוס שליט"א - דף רצט) כתב שנראה שדרך של בני אדם להפליג כל דבר ולגזם יותר קצת ממה שהיה, וע"כ אם יאמרו בדיק השבח שהיה בו, יסברו דמגזם קצת, ולא היה בו כל מה שאמר, ועל כן יש להוסיף קצת שבח ממה שהיה. והוסיף שם שליפ"ז נראה שאם אחד שואל על בחור - מה טיבו לענין שידוך, לא יאמר רק האמת 'בצמצום', שאז יסברו שמגזימים, ויש לו פחות מעלות. עיי"ש.

ומבואר מדבריו שמחמת זה ש'דרך העולם להגזים' בכל דבר, אם יספידוהו כמו שהוא, יחשבו כולם שבאמת היה פחות מזה, ויש בזה פגיעה בכבוד המת, ולכן מפליגין קצת כדי שכאשר אנשים יחשבו שהוא היה פחות ממה שאומרים עליו - הם יהיה צודקים, שזה באמת מה שהוא היה, מחמת זה שההספד היה עם קצת הפלגה. ומטעם זה גם מותר 'להפליג' קצת בשידוכים, כי אם יאמר 'האמת' ומבלי להפליג, מחמת זה ש'דרך העולם' להפליג, הם יחשבו שהבחור באמת פחות ממה שהוא, וא"כ כאשר מפליגין קצת הם ידעו מי הוא הבחור באמת, כי הם 'יורידו' בעצמם ממה שאומרים להם, ודו"ק.

ולסיכום: מצינו כמה טעמים שמחמתם מותר להפליג קצת. או מחמת שאי אפשר לצמצם, וכיון שאין זה כבוד למת לומר פחות, לכן מתירים להפליג קצת וכדרך 'המשבחים', או מחמת שאם עשה מה שעשה - בוודאי היה עושה יותר 'קצת' אילו היו משכנעים אותו וזה נחשב 'כאילו' שעשהו, או מחמת שבאמת עשה יותר, וכל אדם מה שרואים עליו או ממנו, מסתמא עשה יותר דברים שאינם ידועים לנו, או מחמת זה שדרך העולם להגזים בדיבוריהם, ולכן אם יאמר 'האמת' כפי שהיה, יחשבו שבאמת הוא היה פחות מזה, ויכול לצאת מזה בזיון לנפטר.

ולכאורה יש כמה נפק"מ בין הטעמים, והיינו האם 'שקר' זה מותר רק בשעת הספד, דהיינו האם היתר זה קשור לענין בזיון למת, או שהוא היתר כללי. וגם יש לעיין אם מותר לכתוב ולהוסיף קצת על גוסס המצבה, וצריך עוד עיון בכל זה.

הכו"ח ידידך אוהבך ומוקירך,

בברכת הדיוט - שיזכה להמשיך לשבת באהלה של תורה מתוך נחת ובריאות איתנה
זאב יהודה סטארק